

نسخه‌های خطی اسلامی غرب سوماترا:

موانع در بررسی و حفاظت

(با نگاهی به تحقیقات میدانی در غرب سوماترا در سال ۲۰۰۶)

دکتر ایرینا کاتکووا^۱

ترجمه: زینب پیری^۲

سوره‌ها، هنوز هم به سنت استنساخ به زبان جاوی که تقریباً در شرف نابودی است، ادامه می‌دهد. این مقاله دربارهٔ سنت کنونی آموزش صوفیه و مشکلات سوره‌های سوماترای به عنوان تشکیلات اصلی در حفظ نسخه‌های خطی اسلامی در غرب سوماترا در کنار مجموعه‌های خصوصی نگاشته شده، و به توصیف جنبه‌های سنت تاریخی با موقعیت‌هایی اکثراً نوین می‌پردازد. به نقش تائونکو و مجموعه‌های نسخه‌های خطی که در سوره نگهداری می‌شود به خصوص تعداد نسخه‌ها، ویژگی‌ها، شرایط کنونی و مشکلات در حفظ این نسخه‌ها توجه ویژه‌ای شده است. در نتیجه این بررسی‌ها، شرایط بسیار نامناسب نگهداری از این مجموعه‌ها در سوره‌ها با در نظر گرفتن آب و هوای مرطوب و همچنین حمایت کم مجامع محلی اسلامی و دولتمردان اندونزیایی مورد توجه قرار گرفته شده است.

این مقاله مشکلات اساسی در بررسی و نگهداری نسخه‌های خطی اسلامی در منطقه غرب سوماترا را مورد بررسی قرار می‌دهد. در طول تحقیقات میدانی در سرزمین مینانگ کابائو — بخش غربی سوماترا — در ماه می ۲۰۰۶، فرصتی دست داد تا بسیاری از مجموعه‌های نسخه‌های خطی اسلامی و تصوف به زبان عربی و عربی مالایی (جاوی) که اکثر آن‌ها متعلق به قرن هجدهم بودند را ببینیم. این قرن، دقیقاً زمان نفوذ اسلام به این منطقه به وسیلهٔ دو طریقه صوفیه شطاریه^۳ و نقشبندیه^۴ است که تا به امروز نیز تحت نفوذ دینی طریقت شطاریه باقی مانده است. در خلال این پژوهش، از چندین سوره^۵ شطاریه و مراکز مطالعات اسلامی که شیوخ صوفیه (مال تائونکو) آن‌ها را هدایت می‌کردند مانند: سوره پاسبان، سوره بارو، لوبوک ایپوه در اولاکان، دیدن کردم. سوره‌ها، علاوه بر این که مراکز تعالیم اسلامی و صوفیه بودند، مکانی برای نگهداری نسخه‌های خطی اسلامی نیز بودند. یکی از این

۱. مؤسسه مطالعات شرقی دانشگاه سنت پترزبورگ.

Email: katkova_irina@yahoo.com

Dr. Irina Katkova, Institute of Oriental Studies, St. Petersburg, Islamic Manuscripts of Western Sumatra. Problems of Investigation and preservation (on the materials of field research work in Western Sumatra of 2006)

۲. کارشناس ارشد تاریخ و تمدن اسلامی / Email: Zeinab.piri@gmail.com

۳. شطاریه، سلسله‌ای منسوب به عبدالله شطاری است. وی این سلسله را در قرن هشتم در جونپور و مالوه شناساند. برجسته‌ترین صوفی شطاریه، سیدمحمد غوث گوالیاری در گذشته ۹۷۰ بود که شطاریه را در گجرات گسترش داد و توجه ظهیرالدین بابر و همایون و اکبرشاه، فرمانروایان مغول، را جلب کرد. با توجه به مراسم و ریاضت‌های رایج در آن، احتمالاً این سلسله بیش از سلسله‌های دیگر از آیین هندو تأثیر پذیرفته است.

۴. نقشبندیه، طریقتی است منسوب به خواجه بهاءالدین محمد نقشبند بخارایی (۷۹۱-۷۱۸ هـ. ق)، شاخه‌ای منشعب از سلسله خواجهگان که اصل آن به عارف ایرانی خواجه یوسف همدانی باز می‌گردد. بعدها این سلسله در هند هم نفوذ یافت و به خصوص در دوره اقتدار مغولان در هند، تأثیر و نفوذ مشایخ آن‌ها قابل ملاحظه بود و سلاطین آن سرزمین غالباً به این طریقه منسوب بودند؛ چنان که گویند امیر تیمور گورکانی به شاه نقشبند ارادت داشت.

۵. سوره (Surau) به مدارس دینی گفته می‌شد که محل فراگیری تعالیم اسلامی بود.

طریقت را تحت تأثیر قرار دهد. وی نوزده سال در عربستان مرید قشاشی و کورانی بود و در سال ۱۶۶۱ میلادی به عنوان خلیفه شطاریه به آچه^۸ برگشت. سینکیلی هنوز هم به عنوان ولی مسلمین و قهرمان ملی اندونزی مورد احترام است.

این طریقت توسط شیخ برهان الدین از پیروان عبدالرئوف سینکیلی، در اواخر قرن ۱۷ میلادی از اولاکان^۹ به منطقه غربی سوماترا یا سرزمین مینانگ کابائو و سپس به روستاهای مجاور تا پادنگ پانجنگ جدید^{۱۰} و سپس کوتالاولاس^{۱۱}، آگام^{۱۲} و کوتاتائو^{۱۳} راه یافت.

از ویژگی‌های ممتاز طریقت شطاریه، قابلیت تطبیق آسان آن با سنت‌های محلی است، به همین دلیل، شطاریه بومی‌ترین طریقت محلی شد. پیش از ورود اسلام، مردم مینانگ کابائو، نظام دینی پیشرفته‌ای داشتند. از این رو بایست به خاطر داشت که صرفاً اسلام به نظام دینی آن‌ها افزوده گردید و در این منطقه به شکل کاملاً تلفیقی نمود یافت. یکی از روش‌های نفوذ اسلام به سرزمین‌های مرتفع مینانگ کابائو، تأسیس مدارس دینی به نام «سوره» بود که محل فراگیری تعالیم اسلامی شد. سوره، محلی مهم در روستاهای مینانگ کابائو بود که مردان جوان به دور از خانه‌ای که با زنان و کودکان در آن می‌زیستند، پس از رسیدن به سن بلوغ در آن به سر می‌بردند. بنابراین اسلام، نمونه کامل یادگیری را بر اساس سوره پیش از اسلام بنا نهاد. سوره‌های بزرگی با چندین ساختمان نیز وجود داشتند که صدها طلبه را به خود جذب می‌کردند، اگرچه بیشتر این سوره‌ها شبیه مهمان‌خانه‌های کوچک بر پایه‌های چوبی بلند بنا شده و نسبت به دو قرن قبل تغییر چندانی نکرده بودند. معمولاً یک سوره کوچک از دو یا سه بنا تشکیل می‌شد که برای آیین‌های دینی اهل تصوف، اقامت طلبه‌ها، مکان زندگی شیوخ (مال توانکو، مینانگ بویا)^{۱۴} و حفاظت از مجموعه نسخه‌های خطی استفاده می‌شد. برخی از این سوره‌ها در مجاورت مقبره ولی یا شیخ محلی واقع شده‌اند مانند سوره بارو که در جوار آرامگاه شیخ محمدناصر قرار گرفته است.

شاگردانی که برای آموزش به سوره شطاریه می‌رفتند،

براساس اطلاعات انجمن نسخ خطی مالایی در اندونزی (Manassa)، تنها نیمی از نسخه‌های خطی مالایی فهرست‌نویسی شده، حال آن که حدود پانزده هزار نسخه دیگر در سراسر مجمع‌الجزایر پراکنده‌اند. در خلال تحقیقات میدانی در بخش غربی سوماترا، سرزمین مینانگ کابائو، در ماه می ۲۰۰۶، فرصتی دست داد تا مجموعه‌هایی از نسخه‌های خطی اسلامی و تصوف مالایی را که به زبان عربی یا عربی مالایی (جاوی) نوشته شده و اکثر آن‌ها متعلق به قرن هجدهم بودند از نزدیک ببینم. این زمان دقیقاً دوره نفوذ مسلمانان در این منطقه است. توجه به این نکته ضروری است که پیش از اسلام، سنت نگارش در زبان مینانگ وجود نداشت، بلکه تنها سنت‌های شفاهی قرائت مانند باسیمالین^۶ موجود بود. از این رو، آغاز سنت کتابت اسلامی به زبان جاوی در این منطقه به حدود قرن ۱۷-۱۸ میلادی برمی‌گردد که باعث حفظ برخی افسانه‌های اساطیری اصیل مینانگ به نام کابا^۷ شد.

انتشار سنت کتابت اسلامی به زبان‌های عربی و جاوی در غرب سوماترا کاملاً به طریقت‌های صوفی‌گری و بیش از همه شطاریه ارتباط دارد. در حقیقت، تا کنون تنها مراکز شطاریه باعث بقای سنت کتابت به زبان جاوی هستند. شیخ صیغه‌الله هندی برای اولین بار، این طریقت را در مدینه در ۱۶۰۵ میلادی معرفی کرد، طریقتی که در گجرات، برهانپور و بنگال بنیان محکمی یافته بود. در قرن هفدهم، پیروان طریقه شطاریه - قشاشی (د. ۱۶۶۰ م) و کورانی (د. ۱۶۹۱ م) - از مشایخ برجسته مکه و مدینه بودند (هر چند در خاورمیانه این شیوخ را در ابتدا با نام نقشبندی می‌شناختند). پیروان اندونزیایی آن‌ها به این طریقت تمایل بسیار زیادی داشتند. به همین دلیل، چندین نسل از پژوهشگران اندونزیایی در عربستان بایستی از محضر شاگردان کورانی بهره می‌بردند و مبنای طریقت شطاریه را جست‌وجو می‌کردند. از این رو، متقابلاً در جاوه و سوماترا شمار زیادی از فرق نامرتب به آن را می‌یابیم. گرچه تعالیم عرفانی شطاریه در بخش وسیعی از سراسر جهان اسلام پراکنده است، شیخ عبدالرئوف سینکیلی (۱۶۲۰-۱۶۹۳) که سوماترایی الاصل بود، توانست تاریخ این

6. basimalin
9. Ulakan
12. Agam

7. kaba
10. Modern Padang Panjang
13. Kota Tua

8. Acheh
11. Kota Lawas
14. mal. tuanku, minang. buya

تحت تعالیم اسلامی به ویژه فقه قرار می‌گرفتند، همان‌طور که در رساله‌های عبدالرئوف توجه ویژه‌ی وی به احکام اسلامی (شریعت) کاملاً مشهود است. کتاب‌های بسیاری در باب فقه وجود دارد، به‌طور مثال مشهورترین رساله مینانگ کابائو، منهج الطالبین یا کتاب فقه تألیف ابن حجر هیتمی در مجموعه‌های کنونی «سوره» می‌باشد. سوره‌های مختلف شطاریه در شاخه‌های مختلف آموزشی تخصص داشتند که با افزایش تعداد زائرینی که مینانگ کابائو را به امید سرزمین مقدس در اواخر قرن هجدهم ترک می‌کردند اضافه و تحت تأثیر قرار می‌گرفتند. سوره کامانگ در زبان عربی، کوتاگانگ در علم منطق معنا (در معنای عقلی قرآن) و کوتاتائو، که استادی را که از آنچه برای تدریس تفسیر قرآن آمده بود سکنی می‌داد، از نمونه‌های این سوره‌ها بودند. علاوه بر آن، در مجموعه‌های بسیاری از این سوره‌ها، رسالاتی مرتبط با تعالیم عرفانی طریقت شطاریه نوشته عبدالرئوف سینکیلی و استاد گجراتی‌اش برهان‌پور به نام التحفة المرسله الی روح النبوی و دو اثر تاریخی از شاگردان برجسته سینکیلی، شیخ برهان‌الدین و محمدناصر نگهداری می‌شود. تحفه و دیگر آثار شیخ عبدالرئوف و شاگردانش برای ارائه مبانی تعالیم اسلامی به خوانندگان آن‌ها نوشته شده‌اند. کتابی ساده در باب طریقت شطاریه، نوشته شیخی از اولاکان در سال ۱۷۵۷م، گونه‌گونی مباحث آموزشی شاگردان این طریقت شامل یادداشت‌هایی از دستور زبان و نحو عربی، تفسیر آیاتی از قرآن، یادداشت‌های مالایی درباره طب و حساب را نشان می‌دهد. این فهرستی از کتاب‌نویسی به جاوی است که در سوره‌ها و مجموعه‌های خصوصی نگهداری می‌شدند و شامل نمونه‌هایی از قرآن، تفسیر (تفسیر جلالین و تفسیر قرطبی) و رساله‌هایی درباره تاریخ بودند. بیشتر این نسخه‌ها در قرن‌های ۱۸-۱۹ میلادی بر روی کاغذ اروپایی یا کاغذ محلی (دلووانگ)^{۱۵} نوشته یا استنساخ می‌شد. منحصر به فردترین اثر مربوط به تاریخ مینانگ کابائو که با ãöü نوشته شده است با نگاره‌های زیبایی مزین شده و طوماری هفت‌متری است. متأسفانه بسیاری از این نسخه‌ها به خاطر وجود رطوبت و حشرات در

شرایط بسیار نامساعد و غیرقابل خواندن هستند. مکان‌های نگهداری این نسخه‌ها در سوره‌های مختلف فرق می‌کند به عنوان نمونه اتاقی مجزا در محل انجام امور دینی مانند سوره پاسبان، دیوار یا سقف در سوره بینتونگان تینگی یا ساختمان چوبی یا سنگی جداگانه و مخصوص مانند سوره لوبوک ایوه و سوره بارو. در بعضی از این سوره‌ها، به میدان شطاریه نه تنها قرائت کتاب‌های دینی بلکه نگارش جاوی تعلیم داده می‌شود. نسخه‌برداری، در کنار عبادت، یکی از مهمترین تعلیمات سوره تصوف است.

ذکر این نکته ضروری است که نسخه‌نگاری در سنت اسلام، سحرآمیز است (شاید واژه «سحرآمیز» خیلی مناسب نباشد و بهتر باشد آن را فقط «سنتی» بدانیم). هر چند دیدگاه عرفانی خاصی در مورد کپی‌برداری از نسخ، آن را عملی می‌داند که باعث خوشنودی خداوند می‌شود. در حال حاضر، تنها نماینده نگارش سنتی جاوی در میان شیوخ شطاریه غرب سوماترا، امام مولانا عبدالمناف امین الخطیب از سوره نورالهدی در باتانگ کابونگ (تایینگ) است. در زندگی‌نامه خودنگار وی که در سال ۲۰۰۲ میلادی تألیف شده، آمده است که وی در ۸ اگوست ۱۹۲۲ متولد و در سال ۱۹۳۶ در طریقت شطاریه با شیخ پاسبان بیعت کرده است. وی تا به امروز به کار نگارش و نسخه‌برداری آثار مشغول است و بی‌تردید گنجینه‌ای حقیقی برای سنت معنوی اسلام به شمار می‌آید. او ارتباط وسیعی با تمامی سوره‌های اطراف و میدان خود دارد. وی بیست کتاب تألیف کرده که در میان آن‌ها زندگی‌نامه چهار ولی برجسته غرب سوماترا (سینکیلی، شیخ برهان‌الدین، شیخ پاسبان و شیخ سوره بارو)، رسالاتی در مورد اصول طریقت شطاریه (میزان القلوب) و تاریخ نفوذ مسلمانان به سرزمین مینانگ کابائو دیده می‌شود.^{۱۶}

دکتر ادیریتی امیر، رئیس دانشکده زبان‌شناسی تاریخ تطبیقی دانشگاه اندالاس در پادانگ، دو شخص دیگر را که به جاوی می‌نوشتند و نسخه‌برداری می‌کردند به نام‌های ه. ک. درام (د. ۱۹۹۷ م) و مختار عبدالله (د. ۲۰۰۰ م) معرفی می‌کند. آن‌ها شیوخ شطاریه نبودند بلکه کسانی بودند که در

15. Dluwang

16. Kitab Menerangkan perkembangan Agama Islam di Minang Kabau Semenjakdahulu syeh Brhanuddin sampai ke zaman Kita Sekarang

سوره به این نام خوانده می‌شدند (مال. اورنگ سوره، مینانگ. اورنگ سیاک).^{۱۷}

بنابراین نهاد سوره را می‌توان اتاق قرائت در سوماترا نامید؛ به‌ویژه امروز که برخی از آن‌ها تنها یک کاربرد دارند که آن هم حفاظت از میراث مکتوب معنوی اسلام است و مانند مراکز آموزشی و دینی مراکز صوفیه، فعال نیستند.

تعیین تعداد نسخه‌های خطی غرب سوماترا بسیار دشوار است زیرا سوره‌های بسیار و مجموعه‌های خصوصی فراوان در آن جا وجود دارد، علاوه بر این که ۱۶ نمونه در مجموعه موزه آدیتیا وارمان در پادنگ و ۹ نمونه دیگر در دانشکده زبان‌شناسی تاریخ تطبیقی دانشگاه اندالاس به نمایش گذاشته شده‌اند. پیرو بررسی‌های انجام شده که بر اساس بازدید از سوره‌های فراوان صورت گرفته، تقریباً ۳۰ نسخه خطی در لوبوک ایپوه در اولاکان، حدود ۸۰ نسخه خطی در سوره بارو و در بزرگترین مجموعه حدود ۱۰۰ نسخه خطی، که به سوره پاسبان تعلق دارد، نگهداری می‌شود. به طور خلاصه می‌توان گفت در حقیقت هیچ شرایط خاصی برای نگهداری نسخ خطی

در سوره‌ها و مکان‌های قرائت در سوماترا وجود ندارد. لازم به ذکر است که همکاران مالایی مادر دانشکده زبان‌شناسی تاریخ تطبیقی دانشگاه اندالاس تلاش مؤثری در زمینه پژوهش و نگهداری نسخ انجام داده‌اند، به‌ویژه این که اولین فهرست نسخ خطی غرب سوماترا در ژوئیه ۲۰۰۶ منتشر شده است. بنابراین در ابتدا باید دو جنبه بسیار مهم پروژه‌های آینده را مشخص کنیم: اول تهیه جعبه‌های مخصوص یا ابزار دیگری که بتواند از نسخه‌های خطی در مقابل رطوبت، دما و حشرات محافظت کند و دوم این که، فرصت ارتقاء فرآیند دیجیتالی کردن نسخه‌های خطی نادر ایجاد شود، تا برای پژوهش بیشتر قابل دسترسی باشند. علاوه بر آن، تصور می‌کنم که تیما (انجمن بین‌المللی نسخ خطی اسلامی) می‌تواند با مشارکت همکاران دانشگاه اندالاس پادنگ که قبلاً چنین کاری را در زمینه دیجیتالی کردن و تصویربرداری از نسخ آغاز کرده‌اند، یکی از پروژه‌های آینده خود را به این امر مهم اختصاص دهد.

■

نرم افزار «کتابخانه جامع میراث مکتوب»

نرم افزار «کتابخانه جامع میراث مکتوب» در قالب تفاهم نامه‌ای میان مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور و مرکز پژوهشی میراث مکتوب در حال تولید است. در این نرم افزار کلیه کتاب‌ها و نشریات میراث مکتوب در دسترس کاربران قرار خواهد گرفت.

بیش از ۲۵۰ عنوان کتاب در موضوعات مختلف شامل زبان و ادبیات فارسی، علوم و معارف اسلامی، علوم و فنون، تاریخ و جغرافیا، میراث ماوراءالنهر، میراث شبه قاره، متن‌شناسی، فهرست نسخه‌های خطی، نسخه‌گردان، نسخه‌پژوهی، رسائل، جشن‌نامه‌ها، ارج‌نامه‌ها، همایش‌ها و نکوداشت‌ها با قابلیت جست‌وجو در این نرم‌افزار خواهد آمد. در کنار کتابخانه جامع میراث مکتوب، نرم افزار کامل نشریات آینده میراث، گزارش میراث و میراث علمی اسلام و ایران، ویژه‌نامه‌ها و ضمیمه‌های نشریات نیز تولید خواهد شد.

17. mal. orang surau, minang. urang siak

